

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЕВОЇ СФЕРИ

В.В. Кордонець. Теоретико-методологічні засади дослідження комунікативно-мовленнєвої сфери. У статті представлено результати теоретико-методологічних аспектів комунікативно-мовленнєвої сфери. Спілкування в якій виступає як одна з форм життєдіяльності, умова соціальної детермінації розвитку особистості, формування психіки людини. Визначено роль комунікативної функції мовлення у загальному розвитку дитини, що пов'язана з її спрямованістю на формування системи знань і міркувань шляхом присвоєння соціального досвіду в різних видах діяльності.

Ключові слова: комунікативно-мовленнєва сфера, комунікативна функція мовлення, комунікативний розвиток, мовлення, спілкування, комунікативна діяльність.

В.В. Кордонець. Теоретико-методологические основы исследования коммуникативно-речевой сферы. В статье представлены результаты теоретико-методологических аспектов коммуникативно-речевой сферы. Общение в которой выступает как одна из форм жизнедеятельности, условие социальной детерминации развития личности, формирования психики человека. Определена роль коммуникативной функции речи в общем развитии ребенка, связанная с ее направленностью на формирование системы знаний и рассуждений путем присвоения социального опыта в различных видах деятельности.

Ключевые слова: коммуникативно-речевая сфера, коммуникативная функция речи, коммуникативное развитие, речь, общение, коммуникативная деятельность.

Постановка проблеми. Численні дослідження зарубіжних і вітчизняних вчених з проблеми розвитку мовлення та його основних функцій засвідчують, що розвиток мовлення і мовленнєвої діяльності пов'язані із потребою особистості у спілкуванні, та визначаються розвитком інтелектуальних функцій. У цьому спрямуванні особливого значення у контексті розвитку мовлення особистості набуває його комунікативний компонент, у якому головною одиницею мовленнєвого спілкування виступає комунікативний акт як завершена частина мовленнєвої взаємодії. Л. Виготський, А. Леонтьєв, А. Лурія, та ін. засвідчують, що розвиток мовлення є неоднорідним і багатоплановим процесом. Складність цього психічного явища обумовлюється, насамперед тим, що воно є процесом другосигнального відображення дійсності, тобто процесом розкриття опосередкованих словами зв'язків і відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль мовлення як засобу прилучення особистості до суспільних знань та засвоєння суспільного досвіду, як умови розвитку мислення підкреслював А. Леонтьєв [5].

На початку 60-х років у вітчизняній психології широко розглядалися експериментальні дослідження, присвячені проблемам генезису спілкування (О. Запорожець). Природа спілкування, його індивідуальні й вікові особливості, механізми протікання та зміни стали предметом дослідження філософів і соціологів (І. Кон, Б. Паригін), психолінгвістів (А. Леонтьєв), спеціалістів у галузі соціальної психології (Б. Поршев, Г. Андреева).

Дослідження мотивів спілкування одної дитини з іншою вивчали О. Смирнова, Л. Артемова, Р. Буре, Є. Рибалко, Р. Терещук. У дослідженнях порівнювалося мовленнєве спілкування дітей із дорослими та між дітьми. Висловлюється думка про комунікативно-мовленнєву сферу як про обмін інформацією, про комунікацію у вузькому значенні слова, тобто, перш за все мається на увазі той факт, що в ході спільної діяльності люди обмінюються між собою різноманітними уявленнями, ідеями, інтересами, настроями і т.д. Все це можна розглядати як інформацію. Виходячи з цього, робляться висновки, що дозволяють інтерпретувати весь процес людської комунікації та мовленнєвої сфери у термінах теорії інформації. Однак, більшість дослідників визнають, що такий підхід неможна розглядати як методологічно коректний, бо в ньому опускаються деякі важливі характеристики саме людської комунікації, що не зводяться тільки до передачі інформації. Тому, не виключаючи можливості застосування деяких положень теорії інформації, при описанні комунікативної сторони спілкування, вони вказують на необхідність виявити специфіку самого обміну інформацією, що дійсно присутній у випадку комунікації між людьми.

О. Леонтьєв трактував мовленнєву сферу як діяльність, як поодинокий випадок діяльності, як один з видів діяльності, як "діяльність спілкування" підкреслюючи при цьому, що кожна діяльність мовлення спрямована на забезпечення єдності мети й засобів будь-якої іншої продуктивної діяльності, що носить суспільний характер. Розглядав спілкування і діяльність як паралельно існуючі взаємопов'язані процеси, як дві сторони соціального буття людини, відмічаючи при цьому, що у процесі спілкування здійснюється взаємний обмін діяльностями, уявленнями, ідеями, прагненнями, інтересами і т.д., розвивається і проявляється система відношень "суб'єкт – об'єкт" [5].

У вітчизняній психології, діяльнісний підхід до проблеми спілкування (А. Запорожець, А. Леонтьєв), в основі якого знаходиться концепція діяльності О. Леонтьєва, виявився більш продуктивною точкою зору. О. Леонтьєв відмічає, що мовлення необхідно розуміти як певний бік діяльності, а саму діяльність (предметно-практичну, ігрову) можливо розглядати як умову спілкування. Іншими словами, мовлення включено до самої діяльності, є її елементом [5, 6].

У теперішній час найбільш повно представлені також системи вітчизняної психології, що розглядають мовлення в рамках концепції діяльності

як загальну комунікативну діяльність, підкреслюючи тісний взаємозв'язок спілкування з промовою, яка є його засобом (А. Запорожець, А. Леонт'єв). Автори пропонували різні теоретичні підходи до сприймання як різних мовленнєвих одиниць, так і мовлення взагалі в процесі міжлюдської комунікації. У ході досліджень зверталася увага на різні фактори, що впливають на розвиток та сприймання мовлення, зокрема: емоційний стан (Е. Носенко), індивідуальні когнітивні настановлення (В. Адмоні) членів комунікації, зв'язок моторного і мовленнєвого розвитку та ін. .

Між тим, значущість таких зв'язків, специфіка взаємовпливу цих сфер психіки, особливості їх розвитку у дітей, всі ці питання сьогодні гостроактуальні для психології та педагогіки, для розуміння механізму корекції кожної з цих сфер, для використання взаємозв'язку механізмів їх формування.

Метою статті є огляд та узагальнення основних теоретичних положень з розвитку комунікативно-мовленнєвої сфери, аби в подальшому застосувати виокремлені особливості в дослідженнях, що стосуються механізмів міжособистісної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Передумовою до комунікативно-мовленнєвого розвитку виступає наявність високої потреби до спілкування, прагнення вступати в контакт з оточуючими. Потреба у комунікації є однією з ранніх соціальних потреб особистості. З віком та розвитком вищих психічних функцій ця потреба розширюється і поглиблюється за формою і змістом. По мірі оформлення потреби розвивається комунікація, відбувається становлення комунікативно-мовленнєвої сфери особистості [7].

Розвиток вищих психічних функцій – складна організація всього психічного життя людини яка має у своїй основі базові психічні функції, пов'язані з безпосереднім відображенням сигналів, що надходять із зовнішнього світу. Величезний внесок у розуміння того, як пов'язано протікання психічних процесів з роботою центральної нервової системи внесли роботи І. Сеченова, І. Павлова, Н. Бернштейна, П. Анохіна, А. Лурія та ін.. Дослідження цих вчених довели, що будь-яка довольна дія людини здійснюється складною функціональною системою, представленою у вигляді "багатетапного" нервового зв'язку центрів кори головного мозку (П. Анохін).

Одним з найбільш істотних утворень, що забезпечують базову інтегративну психічну діяльність є комунікативно-мовленнєва сфера психіки. Отже, комунікативна функція мовлення передбачає використання мови для повідомлення іншим інформації або спонукання до дій. При передачі повідомлення відбувається вказівка на який-небудь предмет, що позначається як вказівна (індикативна) функція. Іноді виділяють ще й емоційно-виразну складову, від якої залежить спонукальна дія [4].

Роль комунікативної функції мовлення (КФМ) у загальному розвитку дитини пов'язана, з одного боку, з її спрямованістю на формування

системи знань і міркувань шляхом присвоєння соціального досвіду в різних видах діяльності (спілкуванні, навчально-пізнавальній, ігровій, творчій). З іншого боку, комунікативна функція мовлення забезпечує саморегуляцію особистості в плануванні і здійсненні цієї діяльності, а також регулюванні взаємодії з оточуючими [2].

При вивченні комунікативно-мовної функції молодших школярів можна розглядати її два основних компоненти:

1. Вказівний (індикативний) компонент мови (позначення, опис чого-небудь або вказівка на що-небудь).

2. Предикативний компонент (власне висловлювання, судження про що-небудь).

Звичайно цей науковий розподіл багато в чому умовний, але він необхідний для більш глибокого вивчення комунікативно-мовленнєвої сфери. Тому вивчення кожного компоненту комунікативної функції мовлення має ряд загальних критеріїв (показників), оскільки багато мовних характеристик єдині як для аналізу вказівної частини висловлювання, так і для вивчень особистісної (суб'єктивної) її частини.

У якості основних компонентів показників індикативного компонента мовлення виступають:

- 1) адекватність (правильність) позначення або висловлювання;
- 2) логічно-смілова зв'язність мовного висловлювання;
- 3) лексичне оформлення висловлювання;
- 4) самостійність висловлювання.

У якості основних показників предикативного компонента комунікативної функції мови вивчаються наступні:

- 1) логічно-смілова зв'язність мовного висловлювання;
- 2) лексичне оформлення висловлювання;
- 3) граматичне оформлення висловлювання;
- 4) самостійність висловлювання;
- 5) емоційна забарвленість висловлювання [1].

Комунікативна функція мовлення реалізується, насамперед у спілкуванні. Вітчизняна психологія розглядає навчання в рамках концепції діяльності як загальну комунікативну діяльність, підкреслюючи тісний взаємозв'язок спілкування з промовою, яка є його засобом (А. Запорожець, А. Леонт'єв).

У психологічних характеристиках мовлення виділяють в якості базової її комунікативну функцію. Ця функція включає інформаційний та регулятивний аспекти, що знаходяться між собою у тісному взаємозв'язку і взаємодії.

Інформаційний аспект комунікативної функції мовлення забезпечує присвоєння суспільно вироблених значень у навчально-пізнавальній діяльності; обмін значеннями в інформаційній діяльності; вироблення нових значень у творчій діяльності; самовираження (відмінність значення і сен-

су) у власній діяльності спілкування. Отже, інформаційний аспект комунікативної функції мовлення спрямований на передання й засвоєння суспільного досвіду.

Регулятивний аспект комунікативної функції мовлення забезпечує саморегуляцію, планування окремих дій та перспективну саморегуляцію в самоосвіті та самовихованні; регуляцію і диференціацію впливу у всіх видах спільної діяльності, емоційний контакт власне діяльності спілкування.

Тільки у спілкуванні з іншими перед дитиною постає проблема особлива – комунікативна задача – зрозуміти звернену до нього мову і вимовити вербальну відповідь. Багатьма дослідниками підкреслюється, що комунікативної функції мовлення не тільки генетично вихідна, але й закладальна у розвитку мови. Розвиваючись на ранніх етапах онтогенезу вона тісно пов'язана з сенсором і моторним розвитком дитини. Активний розвиток вербального мовлення починається, коли рух кінцівок рук досягає певної координованості. Розвиток моторики кінцівок як би готує ґрунт для формування мовлення [3, 7].

Нейродинамічні процеси, що характеризують другу сигнальну систему, не дані дитині в готовому від народження вигляді, а формуються і розвиваються протягом дитинства. Якщо при розвитку дитини ці процеси порушуються, то страждає словесна і рухова система, а психомоторний акт виявляється порушеним.

З іншого боку, мова має величезне значення в регуляції моторних дій. У дітей словесне управління рухом виникає спочатку безпосередньо, в ситуації спілкування, коли дитина виконує словесні вимоги дорослого. Згодом мова тільки із засобу спілкування перетворюється на засіб довільних рухів та відбувається під впливом мовної регуляції (Л. Віготський, А. Запорожець, А. Леонтьєв, А. Лурія, С. Рубінштейн та ін..).

Існує пряма залежність між рівнем мовного і моторного розвитку в дитячому віці, у якому рівень розвитку мови безпосередньо пов'язаний із рівнем розвитку дрібних рухів пальців кінцівок. З рівнем розвитку загальної моторики він може збігатися не завжди. Якщо розвиток рухів пальців кінцівок відповідає віку (нормі), то й розвиток мовлення теж буде у межах норми. Якщо ж розвиток дрібної моторики відстає, затримується і розвиток мовлення, хоча загальна моторика при цьому може бути в межах норми і навіть вище.

Мовні області формуються під впливом імпульсів, які надходять від пальців рук. До моменту народження дитини будова обох півкуль абсолютно ідентична і будь-якого переважного розвитку мовних областей у правій чи лівій півкулі ще немає. Однак у міру того як розвивається і вдосконалюється функція руки, і пов'язана з нею півкуля надходить усе більша кількість пропріоцептивних імпульсів, то півкуля, яка отримує більше імпульсів (ліва-правша, права- у лівшів), стає провідною. Отже,

морфологічно і функціонально формування мовних областей відбувається під впливом кінестетичних імпульсів від рук [2, 3, 6].

У невропатології давно були проведені спостереження, що вказують на тісний зв'язок функції мовлення і рухів. Так, відомо, що при травмі або крововиливі в мовній моторній області у лівій півкулі у людини не тільки втрачається мова, але й порушуються дрібні рухи правої руки, хоча сама область рухової проекції пальців залишається незайманою [6]. Але для ранніх стадій онтогенези "злиття" сенсомоторних і мовних порушень найбільш характерне. На другому і третьому році життя це комплексне порушення трансформується у відставання психічного та мовно-комунікативного розвитку.

На існуючий зв'язок і взаємодію між комунікацією і мовою вказують різні факти, що коливаються у вербальному розвитку дітей. Зокрема відомо, що при алалії, коли недорозвинення мови обумовлено органічним ураженням мовних зон кори головного мозку у внутрішньоутробному або ранньому періоді розвитку дитини, виявляються недорозвиненими не тільки моторні компоненти, а й комунікативна функція мовлення.

Всі ці факти свідчать про те, що тут має місце щось більше, ніж проста кореляція двох функцій. Комунікативна функція мовлення при цьому розглядається як один з найбільш істотних механізмів, що забезпечує цілісну інтегративну діяльність мозку. Оскільки філо- і онтогенетичний моторний і мовленнєвий розвиток протікає паралельно, взаємодіючи і взаємообумовлюючи один одного, а розвиток рухової сфери впливає на стан мовлення, і, навпаки, дефекти словесної системи – на власне загальний розвиток. Тобто, виявляється обумовленість розвитку мовлення з потенціалом в плані комунікативного розвитку. Засвоєння мовлення залежить, в тому числі, і від комунікативної сфери, недорозвинення якої значно ускладнює оволодіння мовою. У результаті слухові і кінестетичні образи або схеми багатьох слів довго залишаються для дітей недостатньо чіткими, може бути ослаблений контроль за власною вимовою [2, 3].

Зрозуміло, що при виражених інтелектуальних порушеннях у дітей фіксуються не тільки комунікативні, але й мовні порушення. Специфіка їх може бути різна: від розладів звуковимови, до неможливості комунікативної взаємної дії, розлади спілкування.

У багатьох дослідженнях, частіше при вивченні тієї чи іншої форми дизонтогенези у дітей можна знайти характеристику будь-якої однієї з цих сфер.

Так, у багатьох дослідженнях порушення комунікативної взаємодії дітей із затримкою психічного розвитку з дорослим або однолітком з тих чи інших причин (соціальна депривація, порушення мовної артикуляції тощо) призводить до більш стійких форм мовного недорозвинення і, як наслідок до загальної затримки психічного розвитку. За наявності базисного дефекту, що має органічне походження, депривація значно загальмовує і додатково спотворює формування комунікативної функції мовлення,

тому що спілкування з дорослими є визначальним чинником розвитку комунікативно-мовленнєвої сфери дітей [7].

Психокорекційні аспекти формування різних сторін і функцій мовлення через розвиток комунікативних дій активно використовується в сучасній психологічній науці. Зокрема, пропонуються системи формування та корекції мовлення у дітей 1-4 класів у процесі різного роду комунікації, засіб соціалізації молодших школярів.

Висновки і перспективи. Отже, як показав проведений аналіз, спеціальних завдань розвитку мовної комунікації через спеціально організовану комунікативну діяльність у дослідженнях, ці питання потребують додаткового розгляду. Як правило, елементи розвитку спілкування у формі супутнього завдання включаються в заняття з розвитку мовлення. Проте для дітей, які мають, як правило, не грубі мовні порушення, труднощі обумовлює саме комунікація: встановлення контакту, здатність викласти інформацію, висловити свою думку.

У цьому зв'язку, проблема що цікавить нас пов'язана із з'ясуванням того, наскільки тісний зв'язок існує між психічним розвитком і мовною комунікацією.

Відтак, сучасна психологічна наука вивчає уявлення про одиницю, механізми і структуру мовленнєвого розвитку. Це пояснюється не стільки труднощами розробки адекватних методів досліджень, скільки складністю самої проблеми розвитку мовлення в ході комунікації.

Список використаних джерел

1. Вашуленко М. Мовна освіта як засіб соціалізації молодших школярів / М. Вашуленко // Проблеми формування мовної освіти середніх загальноосвітніх закладів: зб. наук праць за матеріалами наук-практ. конф., 2006 р. / Міністерство освіти і науки України, Академія педагогічних наук України [та ін.] . – Рівне, 2006. – С. 10.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь: [Психологические исследования] / Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт, 1996. – 414 с.
3. Выготский Л.С. Психология развития ребенка / Л. С. Выготский. – М. : Смысл [и др.], 2004. – 512 с.
4. Засекіна Л. В. Вступ до психолінгвістики / Засекіна Л. В., Засекін С. В. – Острог: Вид-во Нац. ун-ту "Острозька академія", 2002. – 168 с.
5. Леонтьев А. Н. Психология общения: Учеб. пособие для студ. высш. уч. заведений / А. Н. Леонтьев. – 3-е изд-е. – М. : Смысл, 2005. – 386 с.
6. Лурия А. Р. Основные проблемы нейролингвистики // Письмо и речь: Нейролингвистические исследования / А. Р. Лурия. – М.: Академия, 2001. – С. 78-320.

7. Мамічева О.В. Розвиток та місце мовномисленневих операцій в структурі мовної діяльності / О. В. Мамічева. Психолінгвістика: [зб-к наук. праць ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди"]. – Переяслав-Хмельницький: ПП "СКД", 2012. – Вип.10. – С. 80-85.

Spisok vykorystanykh dzherel

1. Vashulenko M. Movna osvIta yak zasIb sotsIalIzatsIYi molodshih shkolyarIv / M. Vashulenko // Problemi formuvannya movnoYi osvIti serednlh zagalnoosvItnlh zakladIv: zb. nauk prats za materIalami nauk-prakg. konf., 2006 p. / MInIsterstvo osvIti I nauki UkraYini, AkademIya pedagogIchnih nauk UkraYini [ta In.]. – RIVne, 2006. – S. 10.

2. Vyigotskiy L. S. Myishlenie i rech: [Psihologicheskie issledovaniya] / L. S. Vyigotskiy. – M. : Labirint, 1996. – 414 s.

3. Vyigotskiy L. S. Psihologiya razvitiya rebenka / L. S. Vyigotskiy. – M.: Smyisl [i dr.], 2004. – 512 s.

4. ZasEkIna L. V. Vstup do psiholIngvIstiki / ZasEkIna L. V., ZasEkIn S. V. – Ostrog: Vid-vo Nats. un-tu "Ostrozka akademIya", 2002. – 168 s.

5. Leontev A. N. Psihologiya obscheniya: Ucheb. posobie dlya stud. vyissh. uch. zavedeniy / A. A. Leontev. – 3- e izd-e. – M. : Smyisl, 2005. – 386 s.

6. Luriya A. R. Osnovnye problemy neyrolingvistiki // Pismo i rech: Neyrolingvisticheskie issledovaniya / A. R. Luriya. – M. : Akademiya, 2001. – S. 78-320.

7. MamIcheva O. V. Rozvitok ta mIstse movnomislennEvih operatsIy v strukturI movnoYi dIyalnostI / O. V. MamIcheva. PsiholIngvIstika: [zb-k nauk. prats DVNZ "Pereyaslav-Hmelnitskiy derzhavniy pedagogIchniy unIversitet ImenI GrigorIya Skovorodi"]. – Pereyaslav-Hmelnitskiy: PP "SKD", 2012. – Vip.10. – S. 80-85.

V.V. Kordonets. Theoretic-methodological foundations oi investigations in the communicative-speech sphere. *The article is devoted to the investigation of the problem of speech and its functions in the psychological science; in the modern psychological science the problem is represented widely and differently. The main complexity of the given problem lies in its scientific poly-functionality: the development of speech and speech activities is connected with the need of a personality for communication; they are greatly defined by the development of one's intellectual functions and the ability to establish connections between a word and a notion; the speech development of a personality influences the level of development of a phonematic perception and acquisition of grammar aspect of speech; speech as an integral psychological construct is considered as a wholesome situational entity with corresponding subjective components.*

Numerous investigations about the problem of speech development and its basic functions testify to the fact that the development of speech and speech activities are defined by the development of intellectual functions. The

communicative component gains particular importance in this direction in the context of the speech development of a personality; the main unit in the speech communication appears to be the act of communication as a final part of speech inter-communication.

The availability of high need for communication, the urge to come into contact with the surrounding people becomes the pre-requisite for the communicative-speech development. Need for communication is one of the earliest social needs of a personality. This need gradually gets wider and deeper in its form and content with every passing year. In the course of forming the need for communication this ability constantly develops and coming into being of the communicative-speech sphere of a personality occurs.

Key words: *communicative-speech sphere, communicative function of speech, communicative development, speech, communication, communicative activities.*

Отримано: 22.10.2015 р.

УДК 159.923 (043.5)

Ю.В. Норчук

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ЗАВЧАСНОЇ СТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ЕМПІРИЧНІ ВИМІРИ ПРОБЛЕМИ

Ю.В. Норчук. Детермінація завчасної стійкості особистості: емпіричні виміри проблеми. *В статті проведено науково-теоретичний аналіз основних підходів до вивчення проблеми стійкості особистості. Автор виходить з припущення про те, що специфікою даного поняття є його інтегративність, що виражається в стабільності та узгодженості особистісних компонентів, що сприяють успішності професійної діяльності. Визначено, що морально-психологічний фактор є найважливішим компонентом боєготовності і боєдатності та професійного потенціалу сучасного офіцера. Представлено результати емпіричного дослідження завчасної стійкості особистості в контексті її життєвих перспектив.*

Ключові слова: *завчасна стійкість особистості, часові перспективи, життєві перспективи.*

Ю.В. Норчук. Детермінація зазлаговременной устойчивости личности: эмпирическое измерение проблемы. *В статье проведен научно-теоретический анализ основных подходов к изучению проблемы устойчивости личности. Автор исходит из предположения о том, что спецификой данного понятия является его интегративность, что выражается в стабильности и согласованности личностных компонентов, способствующих успешности профессиональной деятельности. Определено, что морально-психологический фактор является важнейшим компонентом боеготовности и боеспособности и профессионального потенциала современного офицера. Представлены результаты эмпирического исследования зазлаговременной устойчивости личности в контексте ее жизненных перспектив.*

Ключевые слова: *зазлаговременная устойчивость личности, временные перспективы, жизненные перспективы.*